

УДК 343

Яна Триньова,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінального права
Національної академії прокуратури України

БІОЕТИКА ПРАВОУТВОРЕННЯ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена аналізу рівнів системи правоутворення у сфері кримінального права та з'ясуванню ролі біоетики як науки про гармонійне існування людини в екосистемі, на кожному її рівні. Оновлений «біоетичний» тип праворозуміння є запорукою створення якісного кримінально-правового забезпечення протидії злочинності.

Ключові слова: правоутворення, протидія злочинності, біоетика.

Проблема протидії злочинності є одним з актуальних векторів державної політики в Україні. Основним засобом такої протидії є створення відповідної «якості» її кримінально-правового забезпечення. Проте попри достатню ясність поставленої проблеми, як свідчить багатовікова практика законотворення, розробка «якісного» правового забезпечення, зокрема в галузі кримінального права, є не меншою проблемою, яку намагались вирішити багато видатних вчених різних епох.

На нашу думку, можливим розв'язанням проблеми «якісного» кримінально-правового забезпечення протидії злочинності може стати «біоетизація» норм кримінального права та взагалі всієї системи права. Тобто проведення нормотворення на підставі біоетики (її біоетичних засад). Своїм корінням біоетика сягає юснатуралізма, хоча вони не є, на наш погляд, тотожними явищами.

Пропозиції щодо «біоетизації» кримінального права серед українських вчених цієї галузі нам не зустрічались. Проте фахівці з інших галузей знань вже зробили свої пропозиції: Р. Ю. Гревцова (медичне право), О. О. Горлов (медична інформатика), О. М. Костенко (кримінологія), В. Г. Третьякова (міжнародне право). В РФ своє бачення «біоетизації» кримінального права запропонувала в докторській дисертації Н. Є. Крилова.

Враховуючи викладене, метою цієї статті стало з'ясування ролі біоетики в

правоутворенні взагалі та зокрема в сфері кримінального права.

Як у науці кримінального права, так і в доктрині теорії права є різні погляди на суть певних явищ. Не стала виключенням і сутність поняття правоутворення. Буквальне тлумачення цього слова означає процес діяльності певних суб'єктів та результат їх діяльності щодо творення права.

Розмаїття сутнісних визначень цього явища можна пояснити різним тлумаченням поняття «право», його змістовного навантаження. Загалом можна виділити два основні підходи: позитивістський (нормативістський, легістський) та природний (юснатуралізм, юридичний). Відповідно до першого право ототожнюється із нормативно-правовим актом — він є джерелом права. Відповідно до іншого — право і закон розмежовуються. Право, згідно з концепцією, вважається джерелом для закону, мірою відповідності закону праву.

Російський академік — теоретик права В. С. Нерсисянц вважає, що для юриспруденції як науки про право і державу вихідним і визначальним має той чи інший тип розуміння поняття права. Саме тип праворозуміння визначає парадигму, принцип і зразок (смыслову модель) юридичного пізнання права і держави, власне науково-правовий зміст, предмет і метод відповідної концепції юриспруденції [1]. Ми цілком погоджуємося з ним, адже певний тип праворозуміння є методом — «ключем» за допомогою яко-

го пізнається поняття держави, визначається її модель побудови, відповідно встановлюються певні відносини між державою та її громадянами, між самими громадянами тощо.

Взагалі-то фахівці з теорії права виділяють такі рівні правоутворення:

1) гносеологічний — відбиває процес виникнення і розвитку права у формі правосвідомості;

2) матеріальний — виражає формування права у вигляді конкретних правових відносин, правомірної поведінки;

3) інституціональний — відображає існування права як системи правових норм.

Останній рівень правоутворення позитивісти вважають рівнем правотворчості, тобто законотворчості [2].

У цілому нам імponує подібне виділення рівнів «правоутворення» — систематизація знань завжди сприяє їх легшому сприйняттю. Однак, розділяючи погляди юснатуралізму, ми розмежуємо право та закон. Отже, наведену систему рівнів «правоутворення» розуміємо на свій лад: як певні етапи виникнення права та його трансформування в закон. Два перших рівні ми відносимо до виникнення та «пробації» права, а третій рівень є для нас переходом права в закон — формальним відображенням права в статтях нормативно-правового акта.

Отже, перейдемо до аналізу перших двох рівнів правоутворення: гносеологічного та матеріального; визначимо роль біоетики у правотворенні в сфері кримінального права.

На жаль, сучасне кримінальне законодавство залишається найбільш догматичною галуззю з усіх галузей права. За своєю суттю кримінальний закон є «верхівкою піраміди», яку складають всі інші галузі права. Відомо, наприклад, що для вірної кваліфікації діяння як господарського злочину необхідно володіти знаннями, щонайменше, з господарського права. Гальмування розвитку кримінального закону особливо помітно на тлі розвитку інших галузей права: господарського, цивільного; гуманітарних та технічних наук: медицини, техніки, інформатики. Як наслідок, у кримінальному законі з'являються «білі плями».

Цілі пласти відносин між людьми позбавляються забезпечення кримінально-правової охорони. Відповідно створюється небезпека існування для людини та всієї екосистеми.

Для уникнення такої практики закон, особливо в сфері кримінального права, має відображати сучасні потреби сучасного суспільства. Ще Шарль Монтеск'є вважав свободу та безпеку громадян залежними від кримінальних законів, і тому ці закони є таким предметом, яким рід людський має перейматися найбільше у світі [3].

Академік О. М. Костенко також зазначає, що кримінальне право є найважливішою галуззю права, бо воно є засобом забезпечення найвищого соціального блага — соціального порядку, сприятливого для безпеки людини, і, зокрема, безпечного її життя. Той, хто має безпеку, має можливість мати усе інше, а той, хто не має безпеки, втрачає можливість мати будь-що [4].

Обстоюючи думку щодо необхідності оновлення науки кримінального права відповідно до викликів часу, О. М. Костенко пропонує звернутись задля цього до принципу соціального натуралізму. Згідно з цим принципом злочин має розглядатися як феномен соціальної реальності, що суперечить законам природи, тобто є протиприродним, а норми кримінального права є соціальною формою законів природи. На його думку, сучасну кримінально-правову доктрину слід розробляти на основі принципу соціального натуралізму [5].

Запропонований О. М. Костенком принцип соціального натуралізму є схожим із запропонованою нами системою біоетичних засад. Однак, якщо О. М. Костенко тільки зазначає, що злочин — це протиприродне явище, і при цьому не надає конкретних уніфікованих законів (принципів, правил) Природи, відповідно до яких можна було б визначати — яке діяння є природним, а яке ні, то нами запропоновано подібний алгоритм визначення «природності» чи «протиприродності» діянь людини [6].

Дотримання цього алгоритму — системи біоетичних засад, на наше переконання, вже має ключове значення на етапі формування правосвідомості люди-

ни — на *гносеологічному етапі правотворення*. В свою чергу, правосвідомість людини ґрунтується на надбанні наукової доктрини. Звертаючись до кримінального права, не можемо не процитувати академіка О. М. Костенка, який визначає правову доктрину як уявлення про природу права, яким людина має керуватися, створюючи законодавчий акт або застосовуючи його [7]. Логічно, що від уявлень людини про природу права залежить якість законодавчого акта — його функціональність.

Уявлення людини про природу права залежить від підстав та умов формування її свідомості. Причому така свідомість формується на двох рівнях: суб'єктивному та об'єктивному.

На *суб'єктивному* рівні в якості *підстав* виступає «початкова» філософія життя особи. «Початкова», тому що надалі, з життям, ця філософія може бути змінена на іншу. *Умови* — це середовище, в якому зростає людина та відбувається її формування як особистості. Причому умови та підстави дуже тісно між собою пов'язані, тому виділити з них первинне та вторинне достатньо важко. Взагалі така систематизація формування правосвідомості є вельми умовною. Будемо вважати, що спочатку формується життєва філософія у людини, на підставі якої вона відображає побутову об'єктивну дійсність і формує навколо себе коло однодумців. Потім під впливом зовнішніх обставин — умов ця філософія або змінюється, або закріплюється, що впливає на формування відповідного типу правосвідомості. Продемонструємо формування уявлення людини про природу права на прикладі.

Так, особа, яка є фаталістом за своєю життєвою філософією та це пов'язана спілкуванням з ірраціональними особистостями, скоріш за все буде відображати право з позиції юснатуралістів. Право для неї — це щось надприродне чи навіть Природне, Божествене.

І навпаки, коли особа відображає дійсність з матеріальної точки зору, схиляється до атеїстичного типу мислення та ще і має відповідне середовище закоренилих матеріалістів-догматиків, вона схильна розуміти і право як суто людський витвір, тому ймовірно, що вона обере для

себе позитивістську модель праворозуміння, тобто ототожнення права та закону.

Звісно, що в природі, як правило, не буває рафінованих явищ, і тому можуть траплятися різні комбінації наявності наведених підстав і умов. Залежно від цих пропорцій і буде формуватися в людини певний тип її праворозуміння.

Наведений алгоритм формування типу правосвідомості належить до так званого першого рівня її формування — *суб'єктивного*.

На другому рівні — *об'єктивному*, до процесу формування правосвідомості має підключитися державний механізм. Під останнім ми розуміємо державні інституції, завданням яких є проведення відповідної соціальної роботи з населенням. Результатом її має стати культивування у населення країни відповідного типу правосвідомості.

В ідеалі другий рівень має коригувати перший: якщо на побутовому рівні — у суспільства є намагання невірної розуміти право, має підключитися другий рівень, на якому фахівці компетентно та професійно роз'яснять наслідки та негативні сторони подібного невірного тлумачення права.

Однак при виникненні необхідності змінити тип правосвідомості — два рівні неодмінно зіткнуться один з другим. Це може бути при зміні домінуючого доктринального тлумачення праворозуміння в будь-який бік: як у бік позитивізму, так і в бік юснатуралізму. Ініціатива зміни також може бути вихідною як від суспільства, так і від держави. Вважаємо, що перемога буде за тим типом правосвідомості, до якого готове дане суспільство і який необхідний на певному етапі його розвитку.

Ми не закликаємо всіх стати ірраціональними особистостями з відповідним типом свідомості та праворозуміння, але закликаємо прислухатись до своєї людської природи — душі.

Десь глибоко всередині кожної людини як звичайної живої істоти, закладено інстинкт самозбереження. Особливо актуальним є звільнення цього первородного інстинкту наразі. В час, коли результати науково-технічного прогресу (не завжди позитивні) просто захльосну-

ли людство, та вже грубо запроваджують якісно нові стандарти життя та уявлення про давно знайомі речі та явища (життя, людину, смерть тощо).

Для того щоб не стати жертвою розвинутих технологій та побачити своїх нащадків, які, до речі, можуть і не з'явитися, необхідно змінити домінуючу наразі філософію антропоцентризму на філософію екоцентризму — біоетичну філософію. Путівником чи маяком, який вкаже на достовірність дій та вірний їх вектор, стане система сформульованих біоетичних засад.

Відродження нової, а насправді добре знайомої старої філософії — філософії біоетики, стане тією свідомістю, яка допоможе усвідомити нагальні потреби сучасного суспільства; відрізнити чийсь суб'єктивні інтереси від об'єктивних інтересів всього людства. Нарешті допомогти зрозуміти серед букв сучасних законів, які в загальній своїй масі потребують якісних змін, — дух цих законів, їхню душу!

Зрощення масової біоетичної свідомості, зокрема серед юристів, має стати принциповою справою сьогодення. Справою честі для всіх політичних сил.

Одним з етапів такої програми має стати ознайомлення дітей з азами біоетики у закладах дошкільної освіти, продовження її викладання в школах та внесення біоетики як початкової дисципліни у навчальні плани вузів, зокрема юридичних. В останніх мають розвивати закладену біоетичну свідомість майбутнього юриста, на підставі якої він буде зовсім інакше (в позитивному сенсі) розуміти існуючий закон. Біоетична свідомість має загартовувати професійний дух юриста. Ліквідувати його сумніви щодо вибору вірної позиції у разі виявлення колізії між правом та неправовим законом.

Виховання такої біоетичної свідомості сприятиме формуванню відповідної біоетичної поведінки, яка для юриста як професіонала проявляється, насамперед, у правозастосовчій діяльності.

Отже, на підставі свідомості має формуватися і відповідна професійна поведінка юриста. Таким чином, від гносеологічного рівня правоутворення повільно переходимо до наступного — матеріального рівня.

Матеріальний рівень правоутворення є не менш важливим, ніж попередній. На цьому рівні відбувається практичне втілення (пробація) тих навичок, які сформувалися у свідомості юриста. Проте цей рівень є і складнішим за попередній, адже на ньому доводиться кожний час стикатися з поки що домінуючою антропоцентричною (споживацькою) свідомістю людей, які абсолютно не переймаються майбутнім. Цей рівень вимагає неабиякої міцності духу юриста та таланту наукового обґрунтування обстоювання власної юснатуральної позиції праворозуміння.

Юрист, у якого було сформовано біоетичну свідомість ще у вищому навчальному закладі, починаючи з власної поведінки в побуті, доносить принципи біоетики у професійне коло, долучаючи всіх необізнаних колег до неї, а також сам намагається дотримуватись у практиці правозастосування її принципів.

Слід обмовитись, що, вживаючи слово «юрист», ми розуміємо будь-яку особу, яка має вищу юридичну освіту. Всі ці особи на матеріальному рівні «правоутворення», за умови дотримання біоетичних засад, наближають можливість створення в кінцевому результаті правового (біоетичного) закону. Тому роль кожного з них важко переоцінити.

Поведінка юриста як фахівця, як зазначалось, це, перш за все, правозастосування, ефект якого залежить від типу розуміння правозастосовувача. Так, юрист, який вихований на біоетичних засадах, не може за визначенням бути нормативістом. А відтак існують сподівання, що він за буквою закону побачить його «душу». Формальний закон буде застосований вірно і справедливо. А відтак посил у суспільство буде щось на кшталт: «кожний відповідає по справедливості, без перебільшень і без безпідставних «пом'якшень». Подібна справедливість не породжує спротив у суспільстві, тому сприяє його ентропійності, угамуванню, скерованості в руслі дотримання законів, які є єдиними для всіх.

Навіть не варто надмірно акцентувати увагу на тому, що при засиллі справедливості великою стає ймовірність природного зниження злочинності. Це є цілком логічним та очевидним.

Біоетичні засади, якими мають керуватися в своїй професійній діяльності юристи, це не тільки уособлення справедливості, а й безпека існування людства. Тому цілком логічним є слідування законам природи, що здатні врятувати людство від самознищення, яке вже розпочалося та йде незупинно. В цьому проявляється основне значення біоетичних засад на двох перших рівнях «правоутворення» в сфері кримінального права.

На підставі розробленої нами системи біоетичних засад фактично формується нове, або навіть краще зазначити — оновлене праворозуміння. З цього приводу ми поділяємо точку зору академіка В. С. Нерсисянца, який зазначив, що якісні зміни філософсько-правового знання пов'язані з переходом від колишнього поняття права до нового поняття права, з формуванням нової філософсько-правової теорії з відповідним новим методом і новим предметом.

На думку В. С. Нерсисянца, нове поняття права (в нашій статті — це біоетичне право. — *Я. Т.*) означає і відповідний новий підхід до вивчення, розуміння і трактування як самих емпіричних даних об'єктів філософії права, так і вже накопичених теоретичних знань про них. З позицій неології (вчення про нове) можна сказати, що історія філософії права — це історія нових понять права і формування на їх основі нових філософсько-правових теорій. У теоретико-пізнавальному плані нове поняття права — це завжди (і неодмінно) більш формалізоване (більш конкретне за своїми формально-визначеними властивостями і характеристиками), логічно більш послідовне і «чисте» осягнення і вираз предметного змісту права. Завдяки цьому таке нове поняття права (і відповідна нова концепція філософії права) утримує і зберігає науково значущі результати попередньої філософсько-правової думки і на новому, більш високому рівні пізнання розвиває їх далі з більш глибоких теоретичних позицій і в більш широкому і адекватному смислово-полі і контексті [8].

Завершальною крапкою в системі правоутворення є утворення закону на підставі сформованої біоетичної свідомості, закріпленій у відповідній поведінці. За-

кон, сформований на біоетичних засадах, є правовим забезпеченням охорони безпеки людства в будь-якій галузі, в тому числі і в галузі кримінального права.

Слід зазначити, що в системі правоутворення її другий рівень може бути відсутнім. Так, інколи людство не має часу практично з'ясувати чи формувати правила поведінки щодо нового «небезпечного знання». Запропонована система біоетичних принципів має коригувати, формувати поведінку людини, особливо щодо нового «небезпечного знання». Необхідно відразу сконструювати формально виражені вимоги щодо правил поведінки. Тобто перескочити рівень матеріальний і перейти від гносеологічного рівня правоутворення до рівня законотворчості (інституціонального).

Згідно з системою біоетичних засад, перш ніж відкривати подібне нове «небезпечне знання», необхідно провести експертизу на дотримання такого потенційного знання біоетичним засадам. Якщо буде з'ясовано суперечність нового знання системі біоетичних засад — таке знання безпосередньо загрожує виживанню людства. В даному випадку може йтися як про безпосередні (близькі) наслідки використання такого нового знання, так і про віддалені наслідки, про які у людства навіть може не бути на сьогодні результатів досліджень. Відповідно, здоровий глузд підказує необхідність відмовитись від отримання чи використання вже отриманого подібного нового «небезпечного знання».

Отже, *третій рівень правоутворення* полягає у формулюванні таких законодавчих актів, які включають, поряд із біоетичними правилами поведінки щодо існуючих знань, ще і правила поведінки щодо отримання та використання «небезпечних» знань у майбутньому, навіть тих, до яких сьогодні у фахівців не може сягнути фантазія.

При цьому не треба забувати про те, що Кримінальний кодекс не складається на всі часи існування суспільства. Цілком природним є «переформатування» Кримінального кодексу до потреб майбутнього суспільства, звісно, якщо у майбутніх поколінь буде «вихована» біоетична свідомість та вони оберуть для себе біоетичний тип правоутворення.

ПРИМІТКИ

1. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства : учеб. для юрид. вузов и ф-тов / В. С. Нерсесянц. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. — С. 29.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. — Х. : Еспада, 2006. — 776 с.
3. Монтескье Ш.-Л. Избранные произведения / Ш.-Л. Монтескье. — М. : Госполитиздат, 1955. — С. 123.
4. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу : монографія / О. М. Костенко. — К. : Атіка, 2008. — С. 232.
5. Там само.
6. Триньова Я. О. Біоетичні засади сучасного правотворення / Я. О. Триньова // Сучасне правотворення: питання теорії та практики : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 30 червня 2013 р.). — Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2013. — С. 77—81.
7. Костенко О. М. Знач. праця. — С. 229.
8. Нерсесянц В. С. Філософія права: либертарно-юридическа концепція / В. С. Нерсесянц // Вопросы философии. — 2002. — № 3. — С. 3—15.

Тринева Яна. Біоетика правообразования в сфере противодействия преступности.
Статья посвящена анализу уровней системы правообразования в сфере уголовного права и выяснению роли биоэтики как науки о гармоничном существовании человека в экосистеме, на каждом ее уровне. Обновленный «биоэтический» тип правопонимания является залогом создания качественного уголовно-правового обеспечения противодействия преступности.

Ключевые слова: правообразование, противодействие преступности, биоэтика.

Trineva Yana. Bioethics legalform in fighting crime.

This article analyzes the levels of legalform in criminal law and clarify the role of bioethics as a science of harmonious human existence in the ecosystem, for each of them. Updated «bioethics» type of thinking is the key to creating a quality criminal legal support for fighting crime.

Key words: legalform, fighting crime, bioethics.